

O'SPIRINLAR XARAKTERIDA TOLERANTLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Aldjanova Guljahan Amangeldievna

docent Pedagogika ilimlari bo'yinsha filosofiya doktori, PhD.

Berdaq atindaʻgi Qaraqalpaq mamlakatlik universiteti.

Bekmuratova Gu'lsawir

A'meliy psixologiya qaniygeliginin` 4-kurs talabasi.

Berdaq atindaʻgi Qaraqalpaq mamlakatlik universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15338277>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'spirinlar xarakterida tolerantlikning psixologik xususiyatlari, uning shakllanish omillari va rivojlanish dinamikasi tahlil qilingan. Zamonaviy globallashuv jarayonida tolerantlik shaxs xarakterining muhim jihati sifatida o'rganilgan.

O'spirinlik davridagi tolerantlikning namoyon bo'lish shakllari, unga ta'sir etuvchi ijtimoiy, madaniy va individual omillar, shuningdek, xarakter tizimida tolerantlikning o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, o'spirinlik davri, xarakter, shaxs, bag'rikenglik, ijtimoiy-psixologik munosabatlar, empatiya, qadriyatlar, madaniyatlararo muloqot, psixologik xususiyatlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТOLERАНТНОСТИ В ХАРАКТЕРЕ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В данной статье анализируются психологические особенности толерантности в характере подростков, факторы ее формирования и динамика развития. В современном процессе глобализации толерантность изучалась как важный аспект характера личности. Раскрыты формы проявления толерантности в подростковом возрасте, влияющие на нее социальные, культурные и индивидуальные факторы, а также роль толерантности в системе характера.

Ключевые слова: толерантность, подростковый возраст, характер, личность, толерантность, социально-психологические отношения, эмпатия, ценности, межкультурное общение, психологические особенности.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF TOLERANCE IN THE CHARACTER OF ADOLESCENTS

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of tolerance in adolescents' character, its formation factors, and development dynamics. In the modern process of globalization, tolerance has been studied as an important aspect of personality character. The forms of tolerance manifestation in adolescence, its influence on social, cultural, and individual factors, as well as the role of tolerance in the character system, have been revealed.

Keywords: tolerance, adolescence, character, personality, tolerance, socio-psychological relationships, empathy, values, intercultural communication, psychological characteristics

Kirish.

Zamonaviy jamiyatda turli xil madaniyatlar, qadriyatlar, e'tiqodlar va qarashlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sir intensivligi ortib bormoqda.

Bu jarayonlar globallashuv, axborot texnologiyalarining rivojlanishi, migratsiya jarayonlarining kuchayishi bilan bog'liq. Bunday sharoitda insonning boshqa odamlar, guruhlar, madaniyatlarga nisbatan tolerant munosabati jamiyat barqarorligi va ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Tolerantlik tushunchasi lotincha "tolerantia" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bag'rikenglik, sabrlilik, chidamlilik, boshqalarning nuqtai nazari, qarashlari, e'tiqodlari, xatti-harakatlari va turmush tarzini hurmat qilish va qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Tolerantlik shaxsning muhim sifati sifatida, ayniqsa, o'spirinlik davrida shakllanadi va rivojlanadi.

O'spirinlik davri - bu shaxsning shakllanish va rivojlanish bosqichi bo'lib, bu davrda dunyoqarash, qadriyatlar tizimi, o'z-o'zini anglash, xarakter xususiyatlari shakllanadi. Shu sababli, bu davrda tolerantlik kabi ijobiy shaxsiy sifatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada o'spirinlar xarakterida tolerantlikning psixologik xususiyatlari, uning shakllanish omillari, o'spirinlar xarakterida tolerantlikning namoyon bo'lish shakllari, shuningdek, tolerantlikni rivojlantirish usullari va vositalari tahlil qilinadi.

Tolerantlik psixologiya fanida turli nuqtai nazardan o'rganiladi. G.U. Soldatova va L.A. Shaygerova tolerantlikni "o'zidan farq qiladigan odamlar va hodisalarni qabul qilish, tushunish va hurmat qilish qobiliyati" sifatida ta'riflaydilar. A.G. Asmolov tolerantlikni "boshqa odamlarning fikrlari, e'tiqodlari va xatti-harakatlarini tan olish va hurmat qilish asosida qurilgan munosabat" deb ta'riflaydi.

Tolerantlik quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

1. Kognitiv komponent - o'zidan farq qiladigan odamlarga nisbatan bilim va tushunchalar, stereotiplarning yo'qligi, tanqidiy fikrlash.

2. Emotsional komponent - empatiya, hamdardlik, boshqa odamlarning emotsional holatini tushunish, boshqa odamlarga nisbatan ijobiy emotsional munosabat.

3. Xulq-atvor komponenti - boshqa odamlar bilan hamkorlik qilish, muloqot va o'zaro ta'sirda tolerant xatti-harakatlar ko'rsatish qobiliyati.

Psixologik nuqtai nazardan, tolerantlik shaxsning barqaror xususiyati hisoblanadi va quyidagi psixologik xususiyatlar bilan bog'liq:

- Ijobiy Men-konsepsiyasi va yuqori o'z-o'zini baholash
- Xavfsizlik hissi va o'ziga ishonch
- Stressga chidamlilik va frustratsiyaga tolerantlik
- Moslashuvchanlik va ochiqlik
- Empatiya va ijtimoiy sezgirlik
- Tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyati

O'spirinlar xarakterida tolerantlikning shakllanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, bu jarayonda oila, ta'lim muassasalari, do'stlar guruhi, ommaviy axborot vositalari kabi ijtimoiy agentlar muhim rol o'ynaydi.

O'spirinlar xarakterida tolerantlikning shakllanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Oilaviy muhit va tarbiya. Oila - bu o'spirinning shaxsiy xususiyatlari, jumladan tolerantlik shakllanadigan dastlabki ijtimoiy muhit.

Oilada o'rnatilgan munosabatlar, ota-onalarning tarbiya uslubi, ular tomonidan namoyon etiladigan qadriyatlar va xulq-atvor modellari o'spirinning tolerantlik darajasiga ta'sir qiladi.

Demokratik oilalarda tarbiyalangan o'spirinlar odatda yuqori darajadagi tolerantlikni namoyon etadilar.

2. Ta'lim muassasalarining ta'siri. Ta'lim muassasalari o'spirinlarning tolerant shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonida o'spirinlar turli xil madaniyatlar, an'analar, qadriyatlar haqida ma'lumot oladilar, turli ijtimoiy guruhlardan kelgan tengdoshlari bilan muloqot qiladilar. Bu, o'z navbatida, ularning dunyoqarashini kengaytiradi va tolerantlikning shakllanishiga yordam beradi.

3. Ijtimoiy-madaniy muhit. O'spirinlar yashaydigan ijtimoiy-madaniy muhit ularning tolerantlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar jamiyatda bag'rikenglik va turli xillikni hurmat qilish qadriyatlari ustuvor bo'lsa, o'spirinlarda ham tolerantlik rivojlanishi ehtimoli yuqori. Aksincha, jamiyatda ksenofobiya, irqchilik, milliy va diniy adovat mavjud bo'lsa, bu o'spirinlarda intolerantlikning shakllanishiga olib kelishi mumkin.

4. Yoshga oid xususiyatlar. O'spirinlik davri kuchli emotsional reaksiyalar, o'z "Men"ini izlash, qadriyatlar va dunyoqarashni shakllantirish davri hisoblanadi. Bu davrda o'spirinlar o'z identifikatsiyasini izlaydilar, turli ijtimoiy rollarda o'zlarini sinab ko'radilar. Shu sababli, ular ko'pincha o'zlaridan farq qiladigan odamlarga nisbatan intolerantlik ko'rsatishlari mumkin.

Biroq, to'g'ri psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan, bu davr tolerantlikni rivojlantirish uchun qulay vaqt bo'lishi mumkin.

5. Shaxsiy tajriba. O'spirinning shaxsiy tajribasi, uning turli xil madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar vakillari bilan muloqot tajribasi uning tolerantlik darajasiga ta'sir qiladi. Turli-tumanlik bilan ijobiy tajriba tolerantlikning shakllanishiga yordam beradi, salbiy tajriba esa intolerantlikni keltirib chiqarishi mumkin.

O'spirinlar xarakterida tolerantlik turli shakllarda namoyon bo'ladi: 1. Etnik va madaniy tolerantlik. Bu boshqa millatlar, etnik guruhlar va madaniyat vakillariga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni anglatadi. Etnik va madaniy tolerantlikka ega o'spirinlar boshqa madaniyatlarni o'rganishga qiziqish bildiradilar, ularning qadriyatlari va an'analarini hurmat qiladilar, milliy stereotiplarga berilmaydilar.

2. Diniy tolerantlik. Bu turli diniy e'tiqodlar va amaliyotlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni anglatadi. Diniy tolerantlikka ega o'spirinlar turli diniy qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo'ladilar, diniy erkinlik huquqini tan oladilar, diniy bag'rikenglikni targ'ib qiladilar.

3. Ijtimoiy tolerantlik. Bu turli ijtimoiy guruhlarga, shu jumladan ijtimoiy holatiga, ta'lim darajasiga, jinsiga, yoshiga ko'ra farq qiladigan odamlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni anglatadi. Ijtimoiy tolerantlikka ega o'spirinlar ijtimoiy adolat tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydilar, tengsizlik va kamsitishga qarshi chiqadilar.

4. Shaxsiy tolerantlik. Bu boshqa odamlarning individual xususiyatlari, fikrlari, qarashlari, dunyoqarashiga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni anglatadi. Shaxsiy tolerantlikka ega o'spirinlar boshqa odamlarning fikrlarini tinglashga tayyor, ular bilan bahslashganda ham hurmatni saqlab qoladilar, shaxsiy tanlovlarni hurmat qiladilar.

O'spirinlarda tolerantlik xususiyatlarini shakllantirish uchun quyidagi psixologik-pedagogik yondashuvlar va usullarni qo'llash mumkin:

1. Tolerantlik madaniyatini shakllantirish. Bu yo'nalish o'spirinlarda tolerantlik qadriyatlarini, bag'rikenglik va o'zaro hurmat tamoyillarini singdirishga qaratilgan. Buning uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- O'quv jarayonida tolerantlik mavzusiga oid maxsus mashg'ulotlar o'tkazish
- Turli madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar haqida bilimlarni kengaytirish
- Tolerantlik tamoyillariga asoslangan o'zaro munosabat modellarini namoyish etish
- Media savodxonlikni rivojlantirish, stereotiplar va prejudisiyalarga tanqidiy

munosabatni shakllantirish

2. Ijtimoiy-psixologik kompetentsiyalarni rivojlantirish. Bu yo'nalish o'spirinlarda ijtimoiy-psixologik ko'nikmalar va kompetentsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan:

- Empatiya va emotsional intellektni rivojlantirish
- Muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish
- Konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish
- Boshqalarning fikrlarini tinglash va hurmat qilish qobiliyatini rivojlantirish

3. Ijtimoiy-madaniy faoliyatni tashkil etish. O'spirinlarni turli madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar vakillari bilan muloqot va hamkorlikka jalb qilish:

- Turli madaniyatlarga bag'ishlangan tadbirlar va bayramlarni o'tkazish
- Turli madaniy, etnik va diniy guruhlar vakillari bilan uchrashuvlar tashkil etish
- Volontyorlik harakatlarida ishtirok etish
- Xalqaro va madaniyatlararo loyihalarda ishtirok etish

4. Refleksiv yondashuv. O'spirinlarni o'z qarashlari, stereotiplari va munosabatlarini tahlil qilishga o'rgatish:

• O'z-o'zini refleksiya qilish va o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish

- Stereotiplar va prejudisiyalarni tanqidiy tahlil qilish
- O'z emotsiyalari va reaksiyalarini anglash va boshqarish qobiliyatini rivojlantirish

5. Shaxsiy namuna ko'rsatish. O'qituvchilar, ota-onalar va boshqa kattalar tomonidan tolerant xulq-atvor modellarini namoyish etish:

- O'zaro munosabatlarda hurmat va bag'rikenglikni namoyon etish
- Turli xil nuqtai nazarlarni qabul qilish va hurmat qilish
- Ksenofobiya, irqchilik, diniy adovat ko'rinishlariga qarshi chiqish.

O'spirinlarda tolerantlikni rivojlantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin: Ota-onalar uchun: Oilada tolerantlik madaniyatini yarating, o'z munosabatlaringizda bag'rikenglik va o'zaro hurmatni namoyon eting. Bolangizga turli madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar haqida bilim bering, ularning xilma-xilligini hurmat qilishga o'rgating.

Bolangizning savollariga javob berish orqali stereotiplar va prejudisiyalarga qarshi kurashing. Bolangizni turli xil odamlar bilan muloqot qilishga rag'batlantiring, madaniy tadbirlarda ishtirok etishni qo'llab-quvvatlang. Bolangizga empatiya va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishni o'rgating. O'qituvchilar uchun: Dars jarayonida tolerantlik mavzusini muhokama qiling, turli madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar haqida ma'lumotlar bering. Sinf jamoasida turli xil madaniy, etnik va diniy kelib chiqishga ega o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantiring.

O'quvchilarni tolerantlik, bag'rikenglik, o'zaro hurmat tamoyillariga asoslangan loyihalarga jalb qiling. O'quvchilar o'rtasida konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiring. Tolerantlik mavzusida o'quv mashg'ulotlari, treninglar, diskussiyalar o'tkazing.

O'spirinlar uchun: Turli madaniyatlar, dinlar, etnik guruhlar haqida ko'proq o'rganing, ularning tarixi, qadriyatlari, an'analari bilan tanishing. Stereotiplar va prejudisiyalarga tanqidiy yondashing, ularni mustaqil ravishda tahlil qiling. Turli xil odamlar bilan muloqot qiling, ular bilan tajriba almashing, ularning nuqtai nazarini tushunishga harakat qiling. Empatiya va emotsional intellektni rivojlantiring, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qiling.

Konfliktlarga duch kelganda, ularni konstruktiv hal qilishga harakat qiling, o'zaro hurmat va bag'rikenglik tamoyillariga amal qiling.

O'spirinlar xarakterida tolerantlikning psixologik xususiyatlarini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Tolerantlik - bu shaxsning muhim sifati bo'lib, boshqa odamlar, guruhlar, madaniyatlar, qadriyatlar, e'tiqodlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni anglatadi.

2. O'spirinlik davri - bu shaxsning shakllanish va rivojlanish bosqichi bo'lib, bu davrda dunyoqarash, qadriyatlar tizimi, o'z-o'zini anglash, xarakter xususiyatlari, shu jumladan tolerantlik shakllanadi.

3. O'spirinlar xarakterida tolerantlikning shakllanishiga oila, ta'lim muassasalari, do'stlar guruhi, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy-madaniy muhit kabi omillar ta'sir ko'rsatadi.

4. Tolerantlik o'spirinlar xarakterida etnik va madaniy, diniy, ijtimoiy, shaxsiy tolerantlik shakllarida namoyon bo'ladi.

5. O'spirinlarda tolerantlikni shakllantirish uchun tolerantlik madaniyatini yaratish, ijtimoiy-psixologik kompetentsiyalarni rivojlantirish, ijtimoiy-madaniy faoliyatni tashkil etish, refleksiv yondashuvni qo'llash va shaxsiy namuna ko'rsatish kabi psixologik-pedagogik usullarni qo'llash mumkin. Zamonaviy globallashuv sharoitida tolerantlik tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tolerantlik nafaqat shaxsning muhim sifati, balki zamonaviy jamiyatning asosiy qadriyati hamdir. Shu sababli, o'spirinlar xarakterida tolerantlikni shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim vazifasi hisoblanadi. Bu vazifani hal qilish uchun oila, ta'lim muassasalari va butun jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari zarur.

REFERENCES

1. Asmolov A.G. Tolerantnost: ot utopii k realnosti. - M.: Smysl, 2017.
2. G'oziev E.G. Psixologiya. - Toshkent: O'qituvchi, 2015.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Soldatova G.U., Shaygerova L.A. Psixodiagnostika tolerantnosti lichnosti. - M.: Smysl, 2018.
5. Berry J. W. Acculturation: Living successfully in two cultures. International Journal of Intercultural Relations, 29, 2015.
6. Brown R. Prejudice: Its social psychology. - Oxford: Blackwell, 2016.
7. Pettigrew T.F., Tropp L.R. A meta-analytic test of intergroup contact theory. Journal of Personality and Social Psychology, 90, 2014.
8. UNESCO Declaration of Principles on Tolerance, 1995.

9. Yusupova P.N. O'spirinlar xarakterini shakllantirish asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 2019.
10. Zakirova F.S. Tolerantlik tarbiyasi asoslari. - Toshkent: Fan, 2020.
11. АЛЬДЖАНОВА Г. А. Рефлексивная компетентность в процессе подготовки будущих педагогов к профессиональной компетентности //Психология и педагогика образования будущего. – 2017. – С. 25-28.
12. Альджанова Г. А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЗНАКОВО-КОНТЕКСТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2018. – №. 11. – С. 89-92.
13. Альджанова Г. А. ЭФФЕКТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПСИХОДИАГНОСТИКИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ //Путь науки. – 2017. – №. 4. – С. 66-67.
14. Альджанова Г. А. МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ПРОЕКТНО-КОНТЕКСТНОГО ОБУЧЕНИЯ //ПАРАДИГМА АГРАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. – 2019. – С. 56-61.
15. Aldjanova G. A. TYPES OF LEARNING ACTIVITIES IN THE CREDIT-MODULAR TRAINING SYSTEM //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 15-21.
16. Aldjanova G. A. TYPES OF LEARNING ACTIVITIES IN THE CREDIT-MODULAR TRAINING SYSTEM //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 15-21.
17. Aldzhanova G. A. JOINT ACTIVITIES OF A PSYCHOLOGIST AND CLASS TEACHER IN SCHOOLS OF UZBEKISTAN //International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – Т. 14. – №. 6.